

Het Hagelkruis

Heemkundekring Barthold van Heessel Aarle-Rixtel

33e jaargang, nr.2 2016

COLOFON

HET HAGELKRUIS

Informatieblad van Heemkundekring Barthold van Heessel te Aarle-Rixtel. Tijdschrift met artikelen over geschiedenis, archeologie, heemkunde e.a. met betrekking tot Aarle-Rixtel. Verschijnt drie à vier maal per jaar.

Redactie

Contactpersoon: Henk van Beek
Tel.: 0492 381851
h.vanbeek9@chello.nl

Albert Claessen
Angela Willemsen - Huffenreuter

Heemkundekring BARTHOLD VAN HEESSEL

Kouwenberg 37, 5735 GM Aarle-Rixtel
Tel.: 0492 383553
www.heemkameraarlerixtel.nl
info@heemkameraarlerixtel.nl

Dagelijks bestuur

Voorzitter: Jan Dekkers
Tel.: 0492 381673

Secretaris: Joost Martens
Tel.: 0492 382639

Penningmeester: Diana van de Laar
Tel.: 0492 384415
IBAN: NL79 RABO 0101 4057 31

Inhoudsopgave

Colofon en voorwoord	2
Beste mensen, begunstigers, sponsors en medewerkers	3
Foto's opening heemhuis	4
Foto's heemkamers Kerkstraat en Bosscheweg	5
Bouwhistorisch onderzoek Kasteel Croy	8
Dendrochronologisch onderzoek	8
Bouwhistorische lotgevallen van de Mariakapel	9
Het heemhuis in de cijsboeken	10
Tussen de R in de maand	11
De kuiper: 'Soo 't niet sluit, 't leckt eruit'	12
Een historisch document	15
Informatie heemkundekring en museum	16

Voorwoord

Voor u ligt het nieuwe nummer van Het Hagelkruis. U zult begrijpen dat we hierin veel aandacht besteden aan de feestelijke opening van ons nieuwe heemhuis. Wij wensen u veel lees- en kijkplezier.

De redactie

Het Hagelkruis

In de Hooge Akkers vinden we dit hardstenen 14e-eeuws kruis met een archaisch aandoende Christusfiguur. Deze kruisen dienden in die tijd om hagelschade te voorkomen en werden altijd geplaatst op een kruispunt van wegen. Het is het enige bewaard gebleven stenen hagelkruis in Nederland.

Foto voorzijde: Een van de gedaanteveranderingen van de klokkengieterij © Henk van Beek

Foto's opening heemhuis:

© Joost Martens en Henk van Beek

Foto's heemkamer Kerkstraat en Bosscheweg:

© Ben van Noordwijk sr.

Beste mensen, begunstigers, sponsors en medewerkers,

Namens het bestuur van Heemkundekring Barthold van Heessel mag ik u van harte welkom heten in ons nieuwe heemhuis. Speciaal een woord van welkom aan Marleen en Ted Hegeman die zo bereidwillig waren om ons dit gebouw aan te bieden.

Toen een aantal jaren geleden de gemeente op het idee kwam om de bibliotheek te gaan onderbrengen in Multifunctioneel Centrum De Dreef, zeiden we als bestuur al tegen elkaar: dat gaat consequenties hebben. Immers, we hadden genoeg ervaring met de firma van Santvoort om die vrees uit te spreken.

En eind november 2014 en begin januari 2015 werd die vrees bevestigd: er kwamen brieven binnen met daarin de boodschap dat we per 1 juli 2015 de locatie aan de Bosscheweg moesten verlaten. Min of meer als donderslag bij heldere hemel zaten we toch wel met de handen in het haar.

Wat nu? En hoe en waar eventueel verder? Links en rechts werd gekeken naar wenselijkheden en mogelijkheden. Locaties bij Kasteel Croij of bij de Brabantse Kluis kwamen voorbij, maar genoten zeker niet de voorkeur. Maar nog belangrijker was om uitstel te krijgen, zodat we rustig konden uitkijken naar een nieuwe plek en daarmee de tijd hadden om alles te verhuizen. Alleen waar naartoe?

In het mededelingenblad van januari 2015 werden de leden van dit alles op de hoogte gebracht met daarbij de vraag naar eventuele suggesties voor locaties en hoe we hier verder mee zouden kunnen omgaan.

Medio februari zochten Ted en Marleen Hegeman contact met ons en boden het pand naast hen aan: het pand waar vroeger de familie Verhoeven woonde en daar een kruidenierswinkeltje had. We waren het er al snel over eens dat de locatie prachtig is en veel mogelijkheden in zich had. Maar de aarzeling zat hem in het feit dat er ook heel veel aan dit pand moest gebeuren en konden we dat wel betalen?

Toen Ted aanbood een aantal aanpassingen te laten doen, zoals de aanleg van een nieuwe elektriciteitsmeter en controle van het elektriciteitsnet, de vervanging van de zwakke zoldervloer, het vervangen/repareren van een paar buitendeuren e.d. besloten we om verder te gaan praten.

Met de gemeente werd overlegd en toen de toezegging kwam dat we konden rekenen op een flinke financiële injectie durfden we verder te gaan met het tekenen en berekenen van de investeringen en werd er unaniem gekozen voor dit pand.

Op korte termijn moest ook nagedacht worden over wat we wilden en wat we konden meenemen naar de nieuwe locatie. Vast stond wel dat lang niet alles

mee zou kunnen verhuizen omdat het nieuwe onderkomen veel kleiner is. Dus moesten we ook kijken naar wat te doen met de waardevolle spullen die we niet konden plaatsen. We besloten de cultuurhistorie en het betrekking hebben van materialen op Aarle-Rixtel als uitgangspunt te nemen.

Dat de meningen hierover soms heel erg uit elkaar liepen was een bijkomend probleem, wat zeker niet altijd gemakkelijk was, maar waar we wel goed zijn uitgekomen.

Er werd begonnen met fondsenwerving en vele personen en instanties werden aangeschreven.

Ook moest er nagedacht worden over: hoe moet ons nieuw museum eruit komen te zien? Niet zo statisch en meer eigentijds, d.w.z. met digitale hulpmiddelen, waren hierbij sleutelwoorden.

Intussen werd tijdens een gesprek over de ontruiming per 1 juli 2015 tussen gemeente, bibliotheek en de Roosdonck duidelijk dat we per 1 maart 2016 het pand verlaten dienden te hebben. En dat betekende ook dat we een klein jaar kregen om alles te verhuizen. Dus nog even de tijd om alles goed te bekijken, te (ver-) bouwen en te selecteren.

Medio juni kregen we de sleutel van ons nieuwe heemhuis en vanaf die dag zijn Henk Beniers en Piet Rovers, op gezette tijden en aangevuld met andere vrijwilligers, begonnen met veel aanpassingen in het gebouw om het geschikt te maken als heemhuis.

Eind november waren we al zover dat een deel van de overgebleven collectie overgebracht kon worden.

Intussen werd het steeds belangrijker om te weten wat we wilden laten zien, hoe en met welke thema's de kamers moesten worden ingedeeld en welke materialen daarvoor nodig zijn. En ook hier was het niet altijd eenvoudig om keuzes te maken en de neuzen in dezelfde richting te krijgen. Duidelijke communicatie naar elkaar waren hierbij sleutelwoorden.

Eind december en in januari waren er nog twee verhuisdagen en medio februari was alles overgebracht, elders ondergebracht of verkocht. Intussen is een kleine groep binnen het bestuur bezig geweest om de digitale wensen te formuleren en inhoud te geven. Het resultaat ziet u straks.

Terugkijkend kan ik zeggen dat veel problemen waar we tegenaan gelopen zijn hun oorsprong vonden in het niet weten waar je allemaal voor komt te staan. Onbekend zijn met dit fenomeen maakt je onzeker en omdat niemand het goed weet, weten te veel mensen het alleen of beter. Maar dat op elkaar afgestemd krijgen heeft in mijn ogen wel een mooi resultaat opgeleverd.

Nu, 13 mei 2016, kan ik als voorzitter alleen maar zeggen dat ik heel trots ben op al die mensen die in dit gebouw veel tijd hebben willen doorbrengen om de noodzakelijke aanpassingen te verrichten. Wat er gerealiseerd is stemt mij heel tevreden en met plezier laat ik u allen straks het nieuwe heemhuis zien. Het is nog niet allemaal klaar, maar we kunnen al wel heel veel mooie dingen laten zien.

Het heemhuis, in vroegere tijden genoemd Huize ten Coudenberge en in 1658 eigendom van Barthold van Heessel, heeft verschillende bewoners gehad, onder meer de families Schennarts, Ceelen, Hesius en als laatste, reeds eerder genoemd, de familie Verhoeven. Leonardus Hesius was in 1858 de oprichter van de huidige handboogvereniging. En in de loop der eeuwen heeft het gebouw ook verschillende functies gehad, zoals herberg,

kuiperij, zadelmakerij, bakkerij, kruidenierswinkel en woonhuis. De eerste tentoonstelling laat enkele van deze functies terugkomen en elementen van vroeger zien.

Ik stel voor dat we nu naar de voorkant van het huis gaan om daar officieel het heemhuis in gebruik te nemen.

We hebben Marleen en Ted gevraagd ons daarin voor te gaan en zij zullen de opening verrichten. Nadien is er gelegenheid om de tentoonstelling/het museum te bezoeken.

En met een hapje en drankje in deze tent kunnen we nadien ervaringen/belevingen en indrukken met elkaar uitwisselen.

Ik wil eindigen met de wens uit te spreken dat we op deze plaats nog heel lang het belang van plaat-

selijke cultuur, geschiedenis en erfgoed kunnen uitdragen en hierdoor een prominente plek in het dorp kunnen veroveren en bij kunnen dragen in de promotie van Aarle-Rixtel.

Als laatste wil ik alle begunstigers en sponsors danken voor hun bijdragen, in welke vorm dan ook, en de vrijwilligers danken voor hun geweldige inzet.

Ik dank u wel,
Jan Dekkers, voorzitter

Een kijkje nemen in het nieuwe heemhuis

Hierboven: de wisselruimte voor en na de verbouwing

De feestelijkheden rond de opening

Van heemkamer naar heemhuis

Met het betrekken van ons nieuwe heemhuis aan de Kouwenberg zijn we op de derde locatie in successie beland. Onze eerste locatie was de zolder van de voormalige brandweerkazerne aan de Kerkstraat, bij het gemeentehuis. Onze tweede aan de Bosscheweg en nu dus aan de Kouwenberg. Nee, we zijn er niet op achteruit gegaan. Van heemkamer naar heemhuis!

Opening heemkamer Kerkstraat

Opening heemkamer Kerkstraat

Opening heemkamer Bosscheweg

Expositieruimte heemkamer Bosscheweg (met schenkerij)

Bouwhistorisch onderzoek kasteel Croy

Henk van Beek

Recentelijk is er een onderzoek gestart naar de bouwhistorie van Kasteel Croy. Het werk wordt uitgevoerd door ter zake deskundigen van BAAC. Men is gestart met dendrochronologisch onderzoek van de kap- en plafondconstructies. Door middel van dwarsboringen in het hout wordt de opbouw van de jaarringen in beeld gebracht. Aan de hand van referentiemateriaal kan men het hout dateren. Vervolgens gaat men verder met het onderzoek van de gevels en verdere bouwsporen. Later volgen nog meer onderzoeken. Ondertussen worden ook de archieven geraadpleegd, waaronder de Bossche protocollen. Die bronnen maken in de 15e eeuw al melding van de aanwezigheid van een kasteel op Croy. Ook bevindt zich in Den Bosch onder meer de akte waarin de verkoop van het kasteel wordt beschreven van Rutger van Erp aan Jacob van Croy. Tot nu toe gaat men ervan uit dat de zuid-noordvleugel met de ronde toren het oudste deel is. In de loop van dit najaar worden de eerste resultaten van het onderzoek verwacht.

Dendrochronologisch onderzoek

Henk van Beek

Bij het bouwhistorisch onderzoek van kasteel Croy wordt o.a. gebruik gemaakt van dendrochronologisch onderzoek, dat hieronder nader wordt toegelicht.

In een gematigd klimaat zoals het onze groeien bomen maar een deel van het jaar. In de winter vindt geen groei plaats. Onder gunstige omstandigheden groeit de boom snel en zijn de cellen groot en wijd; wordt het weer slechter, dan worden ook de cellen kleiner en de laag dichtter. Als gevolg hiervan is op de doorsnee van een stam een lijnenpatroon van concentrische ringen zichtbaar, de

jaarringen.

Bij een dendrochronologisch onderzoek wordt met een holle houtboor een dwarsdoorsnede uit het dode hout van bijvoorbeeld een balk geboord.

Dit boormonster maakt het mogelijk om de bereikte leeftijd te bepalen van het gebruikte hout

van een boom, door het aantal ringen tussen de rand en het centrum te tellen.
Er is echter méér mogelijk. In droge en natte jaren, of in koude en warme, zullen bomen ringen van een verschillende breedte vormen. Bomen in hetzelfde gebied zijn aan dezelfde klimaatomstandigheden blootgesteld, met als gevolg dat bij bomen in dat gebied de samenstelling van dikke en dunne jaar- ringen vergelijkbaar zijn. Deze patronen kunnen worden vastgelegd door een doorsnee van het hout onder het microscoop te leggen en de breed- te van iedere jaarring nauwkeurig op te meten.

Voor Nederland zijn op deze wijze de volgorde van jaarringen vastgelegd die als referentie dienen om dateringen mogelijk maken, bijna tot aan de vorige ijs- tijd (tot circa elfduizend jaar geleden)

Roald Rozendaal van BAAC neemt hier een boormonster uit de kap van kasteel Croy

Bouwhistorische lotgevallen van de Mariakapel

Henk van Beek

In het oud-archief van onze voormalige gemeenten kom je hier en daar stukken tegen die betrekking hebben op het gebruik van de kapel van Onze Lieve Vrouw in 't Zand, kortweg de 'Mariakapel'. Zoals bekend werd het eerste deel van de kapel, het huidige schip, rond 1598 gebouwd en werd de kapel in 1608 met het huidige priesterkoor uitge- breid. Dat was in de tijd dat de katholieke gelovigen nog openlijk ter bedevaart mochten gaan. Na de Vrede van Munster kwam hieraan abrupt een einde en werd de kapel door de protestantse staatsen "aan de eredienst onttrokken".

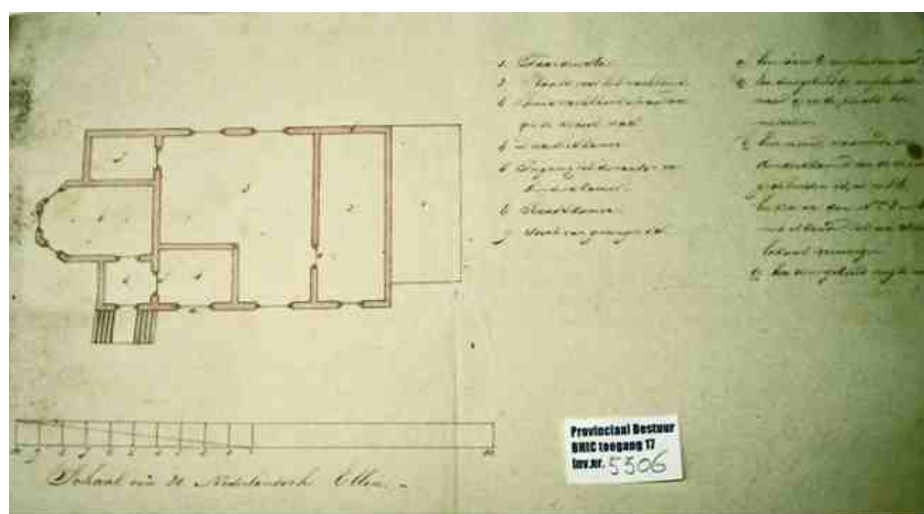
In 1667 werd de kapel met goedkeuring van de Classis van Peel- en Kempenland (het Protestants Genootschap) "ter voorkoming van verdere Paepse superstities" door de kwartierschout van Peelland

aangewezen als schoolgebouw, d.w.z. het schip. Tussen het schip en het bestaande priesterkoor werd een muur gemetseld waarna het gedeelte van het genoemde priesterkoor als raadkamer voor de schepenenbank werd ingericht. In 1680 werd er een schouw aangebracht en een 'horlogie' in het torentje geplaatst.

In 1696 probeerde de toenmalige predikant van Aarle, ds. Lambertus van Flodorp, de kapel voor de protestantse diensten in gebruik te nemen, maar die poging werd afgeketst. Zodoende bleef de be- stemming als school en raadkamer gehandhaafd.

Uit archiefstukken is bekend dat er rond 1830 een wachtlokaal voor soldaten werd ingericht. Dat ge- beurde aan het begin van de Belgische opstand. Recentelijk kregen we via Wim Jaegers, lid van de

Gemertse heemkundekring en vrijwilliger bij het Rijksarchief in Den Bosch, onder meer een teke- ning toegestuurd met een platte- grond van de kapel. Deze teke- ning bevindt zich in het archief van het provinciebestuur, dat in het rijksarchief is ondergebracht. De plattegrond laat een indeling zien van de kapel. Uit Aarlese ar- chiefstukken in het Regionaal his- torisch Centrum in Eindhoven bleek dat tussen 1830 en 1835 de kapel werd gebruikt als onderko- men van soldaten die ten tijde van de Belgische opstand waren gemobiliseerd. Uit de stukken bleek verder dat de kapel in die jaren niet als schoolgebouw kon worden gebruikt en dat de kinde- ren les kregen bij de toenmalige onderwijzer thuis.

Van rechts naar links:

1 - aanbouw/paardenstal	5 - ingang dienderkamer
2 - wachtlokaal	6 - raadkamer
3 - toekomstig schoollokaal	7 - gevangenis
4 - dienderkamer	

Een aantal vaders van schoolgaande kinderen had inmiddels het initiatief genomen om via de gemeente, later ook via het provinciebestuur, gedaan te krijgen dat de kapel weer als schoolgebouw kon worden ingericht. Een en ander had echter nogal wat voeten in de aarde, zodat een andere huisvader vervolgens het initiatief had genomen om te komen tot de bouw van een nieuw schoolgebouwtje. Uiteindelijk stemde het gemeentebestuur, na inmenging van het provinciebestuur, hiermee in. Het aanwezige wachtlokaal bleef echter gehandhaafd, terwijl er aan de buitenkant van de kapel een paardenstal voor acht paarden werd gebouwd. Een en ander staat op de plattegrond aangegeven. Het wachtlokaal is tot aan 1853 gehandhaafd, terwijl het paardenverblijf een aantal jaren eerder naar een tijdelijk onderkomen aan de Kouwenberg verhuisde.

In 1853 werd de kapel verkocht aan het Aarlese kerkbestuur en vervolgens weer als kapel ingericht en in 1856 officieel ingewijd. Inmiddels hadden de Zusters van Liefde hier hun klooster gesticht en kreeg de kapel ook de functie van kloosterkapel.

Met de komst van pastoor De Beer in 1890 vonden er weer allerlei veranderingen plaats. Tijdens diens pastoraat is in de jaren 1897-1906 aan de kapel heel wat veranderd. Architect Cuijpers uit Roermond kreeg daarbij de leiding. In het schip werden gebrandschilderde ramen geplaatst, net als in het

priesterkoor. Er kwam een nieuw altaar met onder meer in reliëf twee afbeeldingen uit het kerstverhaal. Ook het plafond onderging een facelift met het aanbrengen van een rond houten gewelf. Daarnaast kwam er een eikenhout troon, die later - na de komst van het schrijn - in privéhanden terecht is gekomen. Ook kreeg een belangrijk deel van het interieur allerlei geschilderd sierwerk. Een nog belangrijkere verandering was de aanbouw van een zijkapel voor de pensionnaires, waarbij het fraaie zuidelijk dwarsbeukje ten offer viel. Tegen de buitenmuur werd een omgang van de kinderkapel naar de sacristie aangebracht. Inmiddels heeft de kapel zijn oorspronkelijk bouwkundig uiterlijk weer teruggekregen. De biechtstoel voorziet nu in andere behoeftes.

Het heemhuis in de cijsboeken

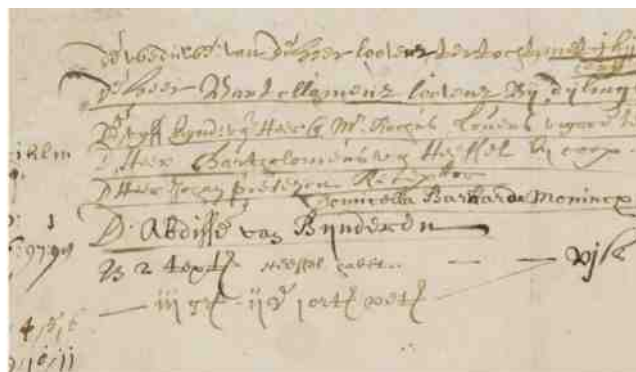
Henk van Beek

Sinds enige tijd hoef je niet meer naar het archief in Eindhoven (RHCE) te gaan om de cijsboeken van de heren van Helmond te raadplegen. Je kunt deze cijsboeken voortaan op de site van het archief vinden. Een aantal vrijwilligers heeft de boeken gescand. Het is echter wel even zoeken en dat zoeken is niet eenvoudig! Je moet een behoorlijk lange weg bewandelen voor je er bent. Maar goed, na veel omzwervingen kom je er uiteindelijk.

In een eerder artikel heb ik al aangegeven dat ons huidige heemhuis ooit het eigendom is geweest van onze naamgever, Barthold van Heessel. Hij kocht de toenmalige hoeve in 1658 bij een openbare uitverkoop van de goederen van het Convent van Binderen. Na de Vrede van Münster in 1648 werden alle katholieke goederen door de staat (lees protestanten) geconfisqueerd. Hetzelfde gebeurde met de bezittingen van de kloosters, die hierna dus openbaar werden verkocht. Ik moet nog steeds op zoek naar de officiële verkoopakte waarin de koop van Barthold van Heessel is vastgelegd. Naar alle waarschijnlijkheid bevindt die zich in Den Haag. Echter in een van de eerdergenoemde cijsboeken van de heren van Helmond kom je deze

transactie ook tegen. Dat wil zeggen: je ziet een opsomming van de opeenvolgende eigenaren:

*de weduwe van de Heer Loovens ter tochte met 1 kindt
de Heer Bartholomeus Loovens bij deijlinghe
de vijff kinderen van Heer G. W. Rochus Lovens vigore testes
d' Heer Bartholomeus van Heessel bij coop
d' Heer Johan Pietersoon receptor
Domicella Barbara Monincx 1648 d' abdisse van
Bijnderen*

Het originele fragment van het desbetreffende cijsboek

Tussen de R in de maand

Louis Barten

Men kende vroeger de begrippen winter, lente, zomer en herfst niet zo goed. Die hebben pas in de loop van de jaren inhoud gekregen. Wij wisten dat we met Pasen ons beste kleren aan kregen met eens in de zoveel jaar een nieuwe boks, een paar nieuwe schoenen. Met Pasen ging je op zijn paasbest zonder overjas naar de kerk. Dat betekende niet dat het lente was, want ons werd duidelijk gemaakt dat we niet op de stoep of op het gras mochten gaan zitten, zolang er een R in de maand zat en die tijd was pas afgelopen, als het mei werd. Daar hoorde dan ook een liedje bij: "Hopsa, heisa-sa, 't is in de maand van mei ja, ja, rode neuzen zijn verdwenen, dooie vingers, prikkeltene, al dat kil en koud verdriet vindt men in de meimaand niet.....".

Naarmate de temperatuur opliep, kwam er meer leven op straat, spelende kinderen en mensen die 's avonds buiten bij de deur zaten. De moeders begonnen te breien en sokken te stoppen en de vaders rookten de pijp of een sigaar, achterstevoren zittend op een keukenstoel.

Er kwamen weer mieren, lieveherebeestjes en niet te vergeten mulders, meimulders. Die zaten in de beukenheggen. Je kon ze er uitschudden en dan in

Jan de Laet - www.plantsystematics.org

een sjemfleske doen, wat blaadjes erbij en een dekselke erop met gaatjes er in. Er waren bakkers en mulders, de eerste waren wit bestoven,

de andere helemaal bruin. Ze vlogen 's avond ook rond de straatlamp die boven aan de dubbele lantaarnpaal zat en sommigen gooiden dan een zakdoek omhoog met een steen er in en dan kwamen de mulders op die zakdoek zitten.

En het werd steeds later donker en tot het zover was speelden we met z'n allen verstoppertje of vanger-tje en er werd gehinkeperkt, gepindold en niet te vergeten gebolkerd en geknikkerd. Stinkeduppen en centjepikken deden de groteren want die hadden geld op zak. De nog wat groteren mochten ook land veroveren en meskepij spelen voor het huis op een stuk gladgestreken zand.

Om zeven uur was het voor de kinderen van de lagere schoolleeftijd bedtijd, licht of geen licht na een plasje te hebben gepleegd en samen het rozenhoedje te hebben gebeden: bidden, pissen en te bed. Aan dat bidden deed het hele gezin mee. De groteren moesten in elk geval thuis zijn voor de straatverlichting aanging.

Zomer was het pas wanneer het ging donderen en de mussen van het dak vielen en we op de stoep

zittend in het zand zaten te tekenen. Gelukkig stonden er een paar bomen voor het huis en was er schaduw en dat lokte veel jeugd. De ene wist het nog beter dan de ander en die ander probeerde zijn gelijk te krijgen door de ene te stompen, te slaan of te schoppen en dan ging het erop, maar niet lang, want de een of andere vader kwam tussenbeide, gaf de twee een draai om de oren en de rust was weer teruggekeerd.

Op woensdag- en zaterdagmiddag was er geen school en dan moest er thuis geholpen worden, navariant zich werk voordeed. Boodschappen doen, de stoep vegen en het zand grieselen en een enkele keer onkruid uit de hof plukken, bonen plukken en zoal. De rest van de tijd werd er op straat gespeeld op een tijd die van te voren was afgesproken. Dat spelen gebeurde ook wel eens achter het huis, zeker als vader of moeder of een van de groteren geen zicht op die jong kon houden.

De grotere jongens, dat wil zeggen die hun plechtige communie hadden gedaan en op de ambachtsschool of zo zaten, lummelden ergens op een hoek of kant en riepen meiskes na.

De volgende leeftijdsgroep ging op vrijersvoeten en er werd geprobeerd in een gangske of portaalte elkaar te strelen en misschien wel te kussen. Ons moeder zei: er zijn veel skon blumkes geplukt in ut korre. Die officieel met toestemming verkering hadden, gingen naar de meid en woensdag was het dan seeskesavond.

Voor de schooljeugd was 1 augustus de dag dat de zomer echt begon, want dan begon de grote vakantie. Die jeugd ging dan helpen bij een of andere boer of thuis en trok er met de hele groep op uit, buiten het zicht, om te doen wat ze wou doen. Overigens, het uitloopterrein was precies afgebakend. Als je vanuit de Kerkstraat bij de Aa-brug was, werd je gevraagd: "Wat doe jij hier, weten ze dat bij jullie thuis wel?"

Af en toe gingen we op familiebezoek bij ome Frans in Eindhoven of tante Tina in Deurne. Dat waren gebeurtenissen waar we naartoe leefden.

De belangrijkste dagen van de grote vakantie waren Maria Hemelvaart, 15 augustus, en de processie naar Handel, dan Aarle-kermis en tenslotte Koninginnedag op 30 augustus.

En dan was de zomer voorbij. Op 1 september begon de school weer en gauw genoeg moesten de appels geschild worden en klaar gemaakt om te drogen. Er werden verschillende groenten gereed gemaakt om te wekken. De bladeren vielen weer van de bomen en het werd grijs. Steeds meer leefde men binnenshuis, het was mistig en mistroostig, de dagen werden weer korter en korter.

Er zat weer een R in de maand.

De kuiper: 'Soo 't niet sluit, 't leet eruit'

Joost Martens

Eén van de beroepenpresentaties in ons nieuwe heemhuis betreft een presentatie van materialen en gereedschappen m.b.t. de kuiper. Daarvoor is niet zomaar gekozen. Het heemhuis heeft een historische achtergrond als kuiperij.

Leonardus Hesius erfde in 1840 – na zijn huwelijk met Paulina Ceelen – het huidige heemhuis van zijn schoonvader. Hij liet het verbouwen in nagenoeg de staat waarin het zich nu bevindt. Hij was kuiper van beroep en runde daarnaast een herberg (de huidige ontvangstruimte, de goei kamer).

*Jan Huigen in de ton, met een hoepeltje er om
Jan Huigen, Jan Huigen en de ton die viel in duigen
en de ton die viel..... kapot!*

Een oude rondedans/kleuterliedje dat we allemaal kennen en waarschijnlijk ook vaak genoeg samen uitgevoerd hebben waarbij bij het woordje 'kapot' de handen los gingen en iedereen op de grond moest 'vallen'.

De geschiedenis van het liedje dat al sinds de negentiende eeuw algemeen bekend is, wordt in verband gebracht met een historische figuur: de Enkhuizer zeevaarder Jan Huygen van Linschoten (1563-1611). Hij maakte reizen naar Indië, Amerika en het Noordpoolgebied. Ook schreef hij over de vaarroutes en de gebruiken van de volkeren die ze tegenkwamen.

Hij voer verschillende keren met een andere beroemde zeevaarder, Willem Barentsz (1550-1597), mee naar de noordelijke zeeën om daar op zoek te gaan naar een doorvaart naar China. Op één van deze reizen, in 1594, liet hij op het Maelsoneiland een ton achter op het strand als baken. De ton in het liedje verwijst wellicht naar de ton die Jan Huygen op het eiland plaatste. Het uit elkaar vallen van de groep tijdens de rondedans verwijst dan natuurlijk ook duidelijk naar het uit elkaar vallen van de ton.

In duigen vallen.... synoniem voor: fout gaan, verkeerd aflopen, niet doorgaan. Voor een goede kuiper slechte reclame of juist: werk aan de winkel

Het ambacht van de kuiper heeft door de eeuwen heen ook dichters en schrijvers geïnspireerd zoals de Vlaamse dichter Guido Gezelle in zijn 'Ode aan de kuiper'

*De duigen zijn gedwongen
te staan in enen kring
door handen saam gedrongen
heeft hun verzet geen zin.
De koppen bij elkaar gestoken
de ruggen krom onder den band
zo wordt hun verzet gebroken
den kuiper krijgt 't in de hand.'*

De Kûiper .
Soo't niet en sluit, Het leekter uit .

De banden van aandachtig leeven
En't heilich Woord van God ge geeven
Die moeten 't eedel Zielen Nat
int menslick herte dicht besluiten ,
Of anders droopier't Wijntie buiten ,
En liet de mens een leedig Vat

Het kuipersvak is een van de oudste beroepen die we kennen. Al in de vierde eeuw voor Christus is er sprake van het maken van houten vaten. De Romeinen leerden het houten vat kennen bij de Galliërs en brachten de wijn voortaan in houten vaten naar onze streken. Een hele verbetering buiten de voorbreuk erg gevoelige terracotta amforen. Vanaf de derde eeuw is het vat dan ook een algemeen gebruikt transport- en opslagmiddel.

In de middeleeuwen werd wijn en andere drank soms ook verhandeld in leren zakken, zoals in de oudheid gebruikelijk. Dat leverde vaak onhygiënische toestanden op, ook omdat leer vlug uitdroogt en de wijnzak gaat lekken. Geen 'nieuwe wijn in oude zakken' dus. Karel de Grote vaardigde dan ook een verbod uit om de wijn nog langer te verhandelen in leren zakken. Men moest voortaan vaten gebruiken.

De kuipersgilden hadden in de middeleeuwen een groot aanzien en de ontdekkingsreizigers van de zestiende eeuw hadden kuipers aan boord bij hun ontdekkingsstochten. In de nieuwe tijd met transporten naar alle werelddelen was het houten vat de container van toen. Honderden kuipers werkten in de havens. Het product kuip vond men in grote variëteiten op alle niveaus van het dagelijkse leven. Kuipen en vaten werden in allerlei maten gebruikt

voor een groot aantal toepassingen, zowel 'nat' als 'droog'.

Bij droge vaten moet gedacht worden aan vaatjes voor tabak, maar ook andere droge producten zoals meel en zelfs spijkers werden soms per vaatje verkocht. Heel bekend zijn ook de tonnetjes die voor de haringhandel werden gebruikt.

Een aparte tak binnen de kuiperij was het vervaardigen van emmers, wastobbes en botervaten en de 'natte kuiper' maakte vaten voor de opslag van vloeistoffen zoals wijn en bier, maar ook voor olie en andere vloeistoffen. Daarom moesten bij dat soort vaten de duigen perfect op elkaar aansluiten zodat het vat vloeistofdicht was.

Wat voor hout er gebruikt werd voor het maken van vaten was afhankelijk van de toepassing. Voor wastobbes en zuivelkuipen werd vaak gebruik gemaakt van teakhout. Alcoholische dranken werden opgeslagen in vaten van eikenhout of kastanjenhout wat een bepaalde invloed op de drank zelf kan hebben. De houtsoort van het vat dat ook nu nog voor de opslag van wijn (cognac) gebruikt wordt, is soms heel bepalend voor de smaak van die drank. Van eikenhouten whiskyvaten is het bekend dat ze een bijzonder lange levensduur hebben en soms gerookt worden om de whisky een bepaalde smaak te geven. Biervaten werden vroeger van binnen 'gepekt' zodat er geen schimmelvorming plaats kon vinden en het bier langer goed bleef. Gebruik van metalen vaten of fusten heeft dat laatste overbodig gemaakt.

Hoe wordt een vat gemaakt

Van een bepaalde houtsoort, bv. eikenhout, worden duigen gekloofd met het kloofmes. Na het ronden en uithollen (met haalmes en dissels) worden de zijanten met een lange schaaf glad en schuin gemaakt. Duigen van dezelfde grootte worden vervolgens in een dikke ijzeren ring recht gezet waarna ze met behulp van meerdere ringen worden gefixeerd. De duigen worden m.b.v. een slagijzer gelijk geslagen. De ringen of hoepels worden met een speciale hamer of drijfijzer (hoepeldrijver) vastgeslagen. Het vat is dan aanvankelijk nog van onderen open (de duigen staan uit elkaar) en wordt in een vuur verwarmd waardoor het hout buigzaam wordt en de hoepels verder aangeslagen kunnen worden. Soms worden de duigen met een spanner dicht tegen elkaar getrokken. Door het aandrijven van de hoepels krijgt het vat zijn kenmerkende gewelfde vorm.

Met behulp van de blaaischaaf en de krooschaaf (die een diepere groef in de binnenkant van de duigen kan maken) wordt een ruimte gemaakt voor de bodem. Voor het plaatsnemen van de bodem wordt de onderste hoepel even wat omhoog getikt. Daardoor wijken de duigen iets en kan de bodem geplaatst worden waarna de hoepel weer aangeslagen wordt. Dan kan de binnenkant afgewerkt worden met dissels, schaaf en foksmes. Ook de deksel van bv. een wijnvat wordt op een dergelijke manier ge-

plaatst. Om vroegtijdige lekkages te voorkomen wordt tussen de bodem en de duigen een dunne bies getrokken. De buitenkant van het vaatje wordt vervolgens met speciale schaven (spookschaaf, zonnenschaaf en rondschaaf) afgewerkt tot een glad geheel.

Bij wijn- en biervaten wordt een zogenaamd bondelgat gemaakt waar een stop of kraan in geslagen kan worden zodat het vat eenvoudig kan worden geleegd. Ook hiervoor worden speciale gereedschappen zoals een bondelgatboor gebruikt.

Kuipers maakten vroeger vaak lange dagen en werden betaald per stuk. Het bedrijfsrisico lag vaak bij de kuiper zelf. Had hij slecht hout ter beschikking, dan moest er vaak (en gratis) gerepareerd worden. Dat was een 'risico van het vak' want de klant ging ervan uit dat de kuip of het vat goed was en lang meeging.

Het ambacht van kuiper ging vaak over van vader op zoon zodat er hele 'kuypers'-families waren. Vaak werd er ook in industriële kuiperijen gewerkt. Door de eeuwen heen is het maken van houten kuipen en vaten weinig veranderd en kent ook het gereedschap weinig aanpassingen.

Het zou binnen een artikel in Het Hagelkruis te ver voeren om alle specialistische kuipersgereedschappen uitgebreid te gaan bespreken. Enkele gereedschappen zijn wel heel specifiek en zullen we daarom apart bekijken.

Het slagijzer

Dit is een zwaar gesmeed stuk staal met een afgeronde vorm en een aangesmeed handvat waarmee de duigen stevig op hun plaats geslagen worden.

De bandentrekker

Met een bandentrekker worden ijzeren hoepels op hun plek getrokken of worden ze verwijderd bij reparatie van een vat.

slagijzer

bandentrekker

Het foksmes

Een foksmes wordt gebruikt om kleine oppervlaktes binnen in de kuip te schonen (glad te maken of spanen te verwijderen).

De blaaischaaf

Met deze speciale kuipersschaaf worden de bovenste en onderste binnenrand van een vat uitgeschaafd waardoor er ruimte komt voor het deksel.

Op het uiterste punt wordt daarna de kroos (groef) aangebracht met een speciale krooschaaf. Deze beide schaven hebben een steunrand waardoor de diepte in de ton vooraf bepaald kan worden.

Foksmes

Blaaischaaf

De krooschaaf

De kroos of groef in de bovenzijde of onderzijde van een ton wordt gemaakt met behulp van een speciale schaar die vaak een soort van zaagtanden heeft. De zijkanten van de schaar zijn meestal verstevigd met metalen plaatjes om hem gemakkelijker te laten glijden.

De kuipershamer

In tegenstelling tot de gewone timmermanshamer heeft deze hamer een dwarsgeplaatste baan waardoor hoepels of banden gemakkelijker aangeslagen kunnen worden in de goede slagrichting zonder de kuip te beschadigen.

Krooschaaf

kuipershamer

De kuipersdissel

Een combinatie van hamer en beitel/slagbijl waarmee duigen hol gemaakt maar ook aangeslagen kunnen worden.

Het haalmes

Bedoeld voor het hol snijden van duigen in combinatie met een dissel en/of een spookschaaf.

De hoepeldrijver

Een speciaal –met ijzer verstevigd– slaggereedschap om ijzeren banden en hoepels op hun plek te drijven. Deze hoepels werden vanaf de negentiende eeuw door een smid vervaardigd, geklonken in de goede maat en dan met de hoepeldrijver of de kuipershamer aangeslagen en met de banden-trekker weer verwijderd.

Kuipersdissel

Haalmes

Hoepeldrijver

In de presentatie in het heemhuis vindt u deze gereedschappen terug. Er zijn ook nog meer speciale kuipersgereedschappen te bekijken.

Bijkomende karweitjes voor de kuiper waren het vervaardigen van emmers, wastobbes en (later) houten plantenkuipen. Tot het eind van de negentiende eeuw werden de duigen meestal bijeen gehouden door (wilge)tenen hoepels. Na die tijd maakte de kuiper gebruik van stalen banden die met behulp van speciale hamers en drijvers op hun plaats werden gesteld.

Hoewel houten vaten steeds meer naar de achtergrond verdrongen zijn door metalen en kunststof containers worden ze nog steeds gebruikt in het productieproces van sommige wijnen, cognac en whisky.

In het filmpje van het Zuiderzee-museum in Enkhui-zen, zoals u dat in het heemhuis kunt bekijken, krijgt u een goed beeld van de manier waarop in het begin van de vorige eeuw kuipen en vaten werden gemaakt en wat voor gereedschappen daarbij werden gebruikt.

Bron afbeeldingen: Museum Rotterdam <https://creativecommons.org> en Rijksmuseum Amsterdam

Een historisch document

Henk van beek

In 'de goei kamer' van ons heemhuis hangt onder meer een schilderij met een ons min of meer vertrouwd dorpsgezicht. In het midden staat de parochiekerk zoals die in 1846 is gebouwd. De kerktoeren heeft hier nog geen koepel, maar nog de originele torenspits met 'knop'. In een nis in de voorgevel staat het beeld van Onze Lieve Vrouw met kindje Jezus, zoals dat destijds is geschonken door het Onze Lieve Vrouwe- gilde.

De kerk is gebouwd naar een ontwerp van A. van Veggel, opzichter van Rijkswaterstaat. Volgens de toenmalige subsidieregelingen van rijkswege moest die rijksdienst de ontwerpen voor nieuwe kerken goedkeuren. Omdat er van katholieke zijde geen of weinig bouwmeesters meer beschikbaar waren, verzorgde het Departement van Waterstaat dus ook vaak de architectuur, vandaar de typering van 'waterstaatskerk'.

Aan de rechterkant staat de voormalige pastorie zoals die in 1791 in opdracht van de toenmalige pastoor Koekhoffs voor eigen rekening werd gebouwd en die in 1794 door hem aan 'de Roomsche gemeente' werd geschonken. Schuin ertegenover (achter de huidige winkel van Welten) stond toen nog de schuurkerk.

Helemaal links staat het nieuwe gemeentehuis, zoals dat in 1855 is gebouwd naar het ontwerp van Henri van Tulder, de broer van de eerste overste van Mariëngaarde. In het rechter gedeelte werd de openbare jongensschool gevestigd. Het linkerdeel werd het woonhuis van de toenmalige hoofdonderwijzer, Theodorus Slits.

Tussen de kerk en het gemeentehuis is 'Huize Zonnety' te zien, waar in die tijd de klokkengieterij van Petit en Fritsen was gevestigd. In het notarieel archief van Helmond vind je de verkoopakte, waarvan de inhoud hieronder beknopt wordt weergegeven:

"24 juni 1815: Heer Carolus Baron de Bock en vrouwe Anna Maria Geertruda Neijsen, verkopen aan Everardus Petit, klokgieter en juffrouw Maria Catharina Petit, een huisinge zijnde de voormalige predikantswoning, bestaande in twee voorkamers, een agter kamer, twee keukens, kelder, drie bovenkamers en twee zolders, benevens stallinge en besloten plaats met een poort en verdere gebouwen, hof, terrein en vijver. Groot 3 lopen in de Kerkstraat".

Het staat buiten kijf dat dit schilderij één van de waardevolste historische documenten van ons Aarles erfgoed is.

Indien onbestelbaar: Dorpstraat 30G, 5735 EE Aarle - Rixtel

Het Aarlese archiefbestand in het Regionaal Archief te Eindhoven heeft vaak leuke verrassingen in petto. Hier een briefhoofd van het voormalig pensionaat van Mariëngaarde.

Heemkundekring Barthold van Heessel

De kring is opgericht in 1952 en stelt zich ten doel het bevorderen in brede kring van de belangstelling voor en de kennis van eigen streek, volk en gebruiken en van heemkundig waardevolle overblijfselen uit vroeger tijden. Om dit doel te realiseren kent de

heemkundekring de volgende werkgroepen:

monumenteneducatie	dorpswandelingen
lezingen/cursussen	genealogie
fotowerkgroep	bibliotheek/archief
redactieraad Het Hagelkruis	

Heemhuis Barthold van Heessel

Ons heemhuis bevindt zich aan de Kouwenberg 37. Het voorhuis kan men gratis bezoeken. In 'de goei kamer' staat de koffie of thee voor u klaar. Ook hebben we een gezellig buitenterras. Het museumgedeelte omvat collecties met verschillende thema's, die elkaar periodiek afwisselen.

Openingstijden

zondagmiddag: 14:00 - 17:00 uur

woensdag: 9:30 - 12:00 uur, 14:00 - 17:00 uur, 19:30 - 22:00 uur

Let op: in juli en augustus is het heemhuis niet open op de woensdagavond.